

EMPIRIČNO RAZISKOVANJE IN RE/PRODUCIRANJE HIERARHIJE MED SPOLOMA

Maca Jogan
Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo
Univerza v Ljubljani

Rezultati mnogih raziskav v okviru "women's studies" v zadnjih dveh desetletjih vedno bolj potrjujejo spoznanje, da je tudi sama moško dominirana znanost prispevala k re/produciranju patriarhalizma in androcentrične kulture, v kateri je "objektivno=moško" (G. Simmel). V tem prispevku se avtorica osredinja na vprašanje, kako se z androcentrizmom prežeta teoretična izhodišča vnašajo v postopek produkcije novih znanj, kako se zamejuje spoznavni interes in kako redukcionizmu v spoznavanju sledi enodimenzionalno mizogino ukalupljanje praktičnega potenciala pridobljenih znanj, ki lahko koristi utrjevanju (in ne odpravljanju) hierarhije med spoloma. Kot konkreten primer obravnava raziskovanje stališč do zaposlenosti žensk in do skrajšanega delovnega časa

DESKRIPTORJI: Androcentrizem, delni delovni čas, mizoginija,
raziskovanje javnega mnenja, repatriarhalizacija, zaposlenost žensk

EMPIRICAL RESEARCH AND THE RE/PRODUCTION OF GENDER HIERARCHY: The results of different investigations (particularly) in the last two decades ("women's studies") confirm the recognition, that the male-dominated science by itself has been contributing to the re/producting of patriarchalism and androcentric culture (in which "objective=male" as G. Simmel stated). In this paper the author concentrates on the question, how the androcentric theoretical starting-points enter in the process of production of new knowledge, how the cognitive interest is limited and how the one-dimensional misogynic determination of practical regulative potentials is a consequence of the reductionism in the recognizing; the last feature could contribute to the confirmation (and not to the destructuring) of the gender hierarchy. As a concrete example she treats the research of the statements concerning women's employment and part-time work.

KEYWORDS: androcentrism, part-time work, misogyny, public opinion research, re-patriarchalization, women employment

1.

V androcentrični in moško dominirani kulturi, v kateri je "objektivno = moško" (G. Simmel, po L. Coserju, 1984:84), so definicije družbenih vlog (ali družbenega značaja) posameznikov vmeščene v horizonte binarnih in izključujočih se delitev temeljnih sestavin družbenega življenja: duh-telo, razum-čustvo, kultura-natura, red-kaos (Coole, 1988:1). Ta dualizem je determiniral tudi razvoj znanstvenega mišljenja v zadnjih stoletjih, zato nekateri ugotavljajo, da (je) obstaja(la) moško dominirana znanost ("malestream science" -

Saarinen, 1988:40) kot podlaga za re/konstrukcijo spolno diferenciranih vzorcev vsakdanjega obnašanja.

Sama diferenciranost vzorcev ravnanja po spolu (glede na dejanske biološke razlike) še ne bi bila vprašljiva, če ne bi bila povezana s "pankulturnim dejstvom": inherentna sestavina vseh kultur je določanje in opravičevanje podrejenega, drugorazrednega družbenega položaja žensk in podcenjevanje, podvrednotenje njihovega dela. Kot ugotavlja S. Ortner (1983:182), je narava v najsplošnejšem smislu v vsaki kulturi in na različne načine podcenjena, medtem ko ima kultura najvišjo vrednost kot sistem smiselnih oblik, s pomočjo katerih človeštvo presega danost naravne eksistence. Ravno ženska (po naravi mati in vzgojiteljica) naj bi bila bliže naravi.

Kot kažejo rezultati raziskovanja (zlasti v zadnjih dveh desetletjih) producira moško dominirana znanost znanja s podobnimi cilji, kot so bili navzoči v dolgi filozofski tradiciji. Filozofske razlage razlik po spolu, ki prispevajo h konstrukciji "naravnosti" spolne hierarhije v konkretnih (različnih) družbenih okoliščinah, so se oblikovale kot odgovori na vprašanja, ki so bila spolno različno zastavljena: "Kakšni so moški? Kakšne so moške zmogljivosti", toda "Čemu so ženske?", kot ugotavlja S. Moller Okin (1980:10). Ženski družbeni značaj je bil definiran kot podporen, pomočniški moškemu in njemu nasproten. To, kar je veljalo kot vrlina pri moškem (aktiven, razumen, samostojen, napadalen, odločen, itd.), je bilo označeno kot patološka lastnost pri ženskah in narobe. Tako so se nenehno re/producirale enodimenzionalne osebnosti, katerih nepopolnost je bila pogoj za nujno medsebojno povezovanje v hierarhičnih odnosih. Ta hierarhija je bila ustvarjana celostno - od mikro (partnerski odnosi in družina) do makro ravni (globalna struktura družbe) z medsebojnim nujnim pogojevanjem.

Ključna pojasnjevalna kategorija v tem okviru (na relaciji javno-privatno) in primarna enota je bila moško vodena družina - "njegova družina", ki je bila razumljena kot naturalno in samoumevno dejstvo. Ženska identiteta je bila določena s pripadnostjo moškemu (očetu, možu) in razložena kot odgovor na vprašanje: "Čigava je?", oziroma definirana je bila kot objekt (kot upravičeno sklepa tudi Ticineto Clough P., 1987: 15) z vključenimi odnosi moči.

A. Saarinen (1988:38) upravičeno poudarja, da se znanost ne ukvarja samo z opisovanjem moških izkušenj in da "producira tudi znanje o ženskah. Problem je, ker to vedno delajo moški, z moške perspektive. To pomeni, da je vse znanje, ki zadeva ženske, filtrirano skozi odnose moči in podrejenosti, ki prevladujeta med moškimi in ženskami; gre skozi ideološki filter. Ženske so torej prvenstveno videne samo v odnosu do moških kot žene, matere, služabnice". Po definiciji pa v ideoloških videnjih prevladuje pojmovanje žensk kot pomanjkljivih bitij (Mängelwesen). Resnična in vsakomur vidna vloga žensk v sociobiološki reprodukciji rabi v razlagah kulture kot argument za družbeno podcenjevanje (devaluation) in ustvarjanje nemoči žensk.

V vsakdanjem življenju se je ob hkratnem učinkovanju vseh relevantnih sestavin institucionalne urejenosti vedno znova ustvarjal videz naravnosti takšnih hierarhičnih odnosov. Z naturalizacijo je lahko tudi sociološka teoretična interpretacija obstoječega

(Jogan, 1990) opravičevala dominacijo in podrejenost nasploh in posebej v odnosih med spoloma ter tako prispevala k ustvarjanju okoliščin, v katerih so ženske (družbeno nemočne in potisnjene v nevidnost, v "cono družbene nerelevantnosti") same sprejemale svojo vlogo kot naravno in tudi (zavestno - npr. kot vzgojiteljice) delovale za ohranjanje takšnih odnosov.

2.

Praktične spremembe, ki so (po sami logiki razvoja) bile parcialne (npr. spreminjanje normativne urejenosti, nastajanje možnosti za lastno subjektiviteto z odpiranjem kanalov mobilnosti za ženske - zlasti rednega izobraževanja), so prispevale k temu, da se je ustvarila neuravnotežena podlaga za oblikovanje ženske identitete. Po eni strani že obstajajo mnoge okoliščine, ki dopuščajo preseganje položaja ženske kot objekta, po drugi strani pa - zlasti na ravni nezavednega - vedno znova oživljajo androcentrična videnja, ki so še vedno zelo prepričljiva, ker operirajo z "naravnostjo". Ker v sferi vsakdanje rutine in samoumevnosti koreninijo pogosto tudi predpostavke in hipoteze, je vselej tudi veliko možnosti, da vstopajo v empirično raziskovanje različna androcentrična videnja (edine) pravilnosti družbene urejenosti. Če se spoznavni interes omeji na "družbena dejstva kot stvari" (kot je to zahteval E. Durkheim), če torej ostaja neproblematizirana sama družbena produkcija "stvari" oziroma "naravnosti" in če se spregleduje sistematično ustvarjana neenakost (da je videti kot naravna) po spolu, potem tudi (nova) znanja, ki sledijo tako zastavljenemu empiričnemu raziskovanju, lahko le pomagajo utrjevati obstoječe. Takšna usmeritev je ravno v jedru "malestream science".

Drugačno gledanje (lahko se imenuje tudi feministično, čeprav gre v bistvu le za to, da zavestno spoštujemo resnično naravno dejstvo, da je družba sestavljena iz dveh spolov, ki po sami naturi nikakor nista nujno v hierarhičnih odnosih), tisto ki ne pristaja na nevprašljivost naravnosti, lahko prek empiričnega raziskovanja pomaga pojasnjevati samo produkcijo naravnosti in s tem že tudi ustvarja podlago za transformacijo prakse. Empirično raziskovanje, ki ne izhaja iz (v glavnem implicitnih) predpostavk o naravnosti ženske-v-družini (kot edino normalne in moralne pozicije žensk) vključuje emancipativne potenciale, medtem ko sprejem "world hypothesis" o naravnosti pomaga pri revitalizaciji patriarhalne urejenosti.

Razumljivo je, da v enem kot v drugem primeru tehnika zbiranja podatkov ni nič kriva; nevtralnemu sredstvu lahko damo takšno ali drugačno vsebino. Prav spričo nevtralnosti same tehnike pa je potem eksplikacija novo pridobljenih podatkov zelo prepričljiva, saj jo obdaja nimbus znanstvenosti.

3.

Kako je mogoče vnesti androgino ali mizogino vsebino v empirično raziskovanje, bom poskusila pokazati na primeru merjenja javnega mnenja o zaposlenosti žensk in o

skrajšanem delovnem času. Ta indikator je smotrno glede na to, da je ekonomska samostojnost eden od nujnih (ni pa še zadosten!) pogojev za obče oblikovanje človeka kot subjekta; ob tradicionalnem reduciranju žensk na "naravno" družinsko družbenost in na njihovo odvisnost od vzdrževalca pa je še posebej relevanten za ženske.

Če emancipativna stališča, ki so se že izoblikovala v praksi (ob parcialnih preseganjih patriarhalnosti), ne pridejo v poštev kot ena od možnosti, za katero se lahko odločijo respondenti, potem je majhna verjetnost, da bi v eksplikaciji sploh vstopala, ker so nekaj "nenaravnega" in motečega. Če pa bi se pojavila na tej stopnji, bi dejansko funkcionirala kot ideološke primesi "prenapetih feminističnih pogledov". Če pa imajo respondenti možnost, da med ponujenimi odgovori najdejo tudi tiste, ki subsumirajo nove vsebine medčloveških odnosov, se lahko eksplikacija opre na konkretne podatke in operira znotraj izmerljivega prostora, torej se odmakne od možnosti stigmatizacije (češ, da gre zgolj za neke ideološke domislice).

V raziskavi SJM leta 1982 se je vprašanje (4.13), s katerim sem skušala ugotoviti, kakšen je odnos ljudi do zaposlovanja žensk (prav zaradi nenehnega ponavljanja, da je pravo mesto žensk doma, kar je prišlo nedvoumno do izraza tudi v socioloških vidikih scenarijev prihodnjega razvoja), glasilo tako: "V Sloveniji je že več kot 44% žensk zaposlenih. Kakšno je vaše mnenje o zaposlovanju žensk?" Respondenti so se lahko odločali med temi možnostmi odgovora:

"1- vsak človek, ne glede na spol, naj s svojim delom skrbi za svoj obstoj

2- ženska naj bo zaposlena le, če ni poročena in nima otrok

3- poročena ženska naj bo zaposlena le, če mož premalo zasluži

4- poročena ženska naj bo zaposlena, če se z možem tako dogovorita

5- drugo

6- ne vem, o tem nisem razmišljala".

Podobno strukturo odgovorov (54,8%; 5,0%; 16,6%; 16,0%; 1,1%; 6,4%), kot jih je dalo to merjenje, so kasneje odkrivali posamezni raziskovalci na manjših vzorcih.

Kako je bil spoznavni interes za to problematiko artikuliran v raziskavi SJM 1990 in kakšna sklepanja omogočajo odgovori na zastavljeno vprašanje? Pred navedbo vprašanja in modalitet odgovorov naj opozorim, da se je spremenil spol spraševalcev (1990 so spraševali moški raziskovalci ob izrecnem zavračanju ženske udeležbe v oblikovanju vprašanj).

Vprašanje (A15) z možnimi odgovori v raziskavi SJM 1990 se glasi: "V Sloveniji je zaposlenih že več kot 44% žensk. Kaj je po vaše bolje glede zaposlitve žensk:

1- da ženska, če je le mogoče, ostane doma

2- da je ženska zaposlena

3- ne vem, o tem nisem razmišljala".

Komentar k primerjavi vprašanja iz leta 1982 s tem iz leta 1990 se ponuja kar sam po sebi. Najprej je opazno, da je v modalitetah 1990 navzoča "tradicionalna" izključujočnost, ki ostaja v okviru bipolarnih kontradiktornih možnosti, pri čemer je očitno favorizirana androcentrična in patriarhalna vizija položaja žensk. Dajanje prednosti "naravnih" alternativ

za ženske v razvrstitvi (1. mesto) se sklada s prevladujočo repatriarhalizacijo v slovenski družbi zlasti v drugi polovici osemdesetih let.

Možnost detekcije stališč, ki bi bila bolj androgino in emancipativno usmerjena, je praktično odpravljena. Posledica, ki je videti povsem "natura" je (na podlagi deležev v strukturi odgovorov : 50,0%; 41,3%; 8,7%) sklep: polovica respondentov je za to, da ženska ostane doma. To je zdaj "znanstveno" ugotovljeno in lahko nastopa kot podlaga za oblikovanje političnih odločitev. Politična moč pa je tako in tako (90% po zadnjih volitvah) v rokah moških.

S spoznavnega vidika je pomembno, da je prišlo do redukcije mnogoplastne kompleksne strukture proučevanega pojava. Ta krčitev pa očitno ni naključna in tudi - o tem sem trdno prepričana - nikakor ne izhaja iz neke notranje logike obstoja in razvoja proučevanega predmeta. Če bi se namreč spoštovala kompleksnost (seveda v definiranih zamejenih obsejih), potem do redukcije sploh ne bi moglo priti. Ampak, v tem primeru tudi ne bi bilo mogoče na pridobljeno znanje opreti takšnih političnih orientacij, ki v konkretnem prostoru predstavljajo konservativno vrednotno usmeritev in ki koristijo predvsem tistim, ki so v prednostnih položajih (glede na različne dimenzije).

Torej je mogoče sklepati, da je ključnega pomena pri produkciji novih znanj stopnja odprtosti (ali zaprtosti) do strukturiranosti (realno obstoječih plasti ali sestavin) proučevanega fenomena. S tega vidika odpade dilema, ki jo velikokrat omenjajo različni družboslovci, ali je nek pristop konservativen ali progresiven. Oznake "konservativen" in "progresiven" sodijo v sfero politične prakse. Politična orientacija v empiričnem raziskovanju je "prej" in "potem" - "vmes" pa je spoznavni postopek zajetja in analize, ki je na kontinuumu od enodimenzionalnosti do mnogodimenzionalnosti (in ne kar progresivnosti ali konservativnosti). Dejstvo pa je, da mnogodimenzionalni pristop v empiričnem proučevanju vključuje različne praktične politične potenciale, medtem ko enodimenzionalni vsebuje afirmativni potencial z vidika ohranjanja asimetrične strukture moči.

Glede na to lahko ugibamo, kakšni bi bili rezultati, če bi zastavili vprašanje tako (ali podobno), kot je bilo leta 1982. Prepričana sem, da bi v tem primeru bili odgovori preveč "nevarni", zato je treba ustrezno izoblikovati "posodo, da z njo zajamemo le eno vrsto vina" (patriarhalnega). Ne le, da so ženske v raziskovanju 1990 na ravni teoretičnih temeljev razumljene kot objekt, tudi novo znanje je takšno, da legitimizira praktične ukrepe, s katerimi se vzpostavlja (ali delno podaljšuje in utrjuje) družbena organizacija, ki vključuje kot samoumevno definicijo žensk kot objektov.

Pomudimo se še pri drugem primeru - pri merjenju stališč do uvajanja skrajšanega delovnega časa. Raziskave, ki so jih opravili zlasti v Angliji (V. Beechy, 1987), so pokazale, da je skrajšan delovni čas, v katerem so pretežno zaposlene ženske, sredstvo za podaljševanje in utrjevanje patriarhalne globalne družbene urejenosti in neenakomerne delitve dela v družini. Ženske lahko delajo, kolikor jim to dopušča njihova "primarna naravna" vloga; tako je delno družbeno dopustna "emancipacija" (vprašanje

nadeksploatacije žensk v tem primeru trenutno zanemarimo) ob hkratni obrambi patriarhalno določenega statusa quo v družbi.

Ker se je pri nas vedno (do nedavnega) pretežno govorilo (in mislilo) o skrajšanem delovnem času kot o ženski zadevi, sem želela v raziskavi SJM 1990 zvedeti, kakšna so stališča o tem pojavu. Predlagala sem vprašanje z odgovori, ki se je glasilo: "Pri uvajanju bolj gibčnega sistema zaposlovanja se večkrat omenja tudi možnost skrajšanega delovnega časa (part-time). Za koga bi bil po vašem mnenju takšen delovni čas zlasti primeren?"

- za zaposlene starše (očete in matere) z majhnimi otroci
- za mlade matere
- za zaposlene s trajno zmanjšanimi delovnimi zmogljivostmi
- za zaposlene z bolnimi družinskimi člani
- takšen delovni čas ni primeren
- ne vem."

Pri končnem oblikovanju vprašalnika je (ob ekskomunikaciji predlagateljice vprašanja) prišlo do takšnega vprašanja (A18): "Ob možnosti uvedbe evropskega (deljenega) delovnega časa omenjajo tudi možnost t.i. skrajšanega delovnega časa (part-time) za zaposlene (z majhnimi otroci, s trajno zmanjšanimi delovnimi zmogljivostmi, z bolnimi družinskimi člani, mlade matere). Ali s tem soglašate, ali ne?"

- 1 - da
- 2 - ne
- 3 - ne vem".

Kaj se je zgodilo, oziroma, kaj se more zgoditi ob takšnem zasuku vprašanja? V drugem (izpeljanem) primeru je vsakdo, ki se zaradi kakršnihkoli razlogov strinja z uvedbo možnosti skrajšanega delovnega časa, pač pristal pri "1". Te možnosti so pa tako razvejene, da dejansko pokrivajo vse in da bi skrajno zadrt in togo usmerjen človek odgovoril z "ne". Struktura deležev respondentov, ki so se odločili za eden ali drugi odgovor, to potrjuje: 81,3% se strinja z uvedbo možnosti in le 8,3% jih je proti (10,4% jih "ne ve").

Z generalizacijo se je veliko pridobilo s patriarhalnega vidika: na podlagi raziskave je mogoče nedvoumno sklepati, da je zagovarjanje skrajšanega delovnega časa v interesu več kot štirih petin anketirancev. Torej so znanstveno legitimizirana tudi npr. politična prizadevanja za doseg tega cilja, medtem ko je prikrita tista težnja, ki je bila vselej navzoča (in o kateri dvomim, da je kar izpuhtela iz zavesti nosilcev moči), da bi se naj zlasti ženske zaposlovale s skrajšanim delovnim časom, da bi tako manj "trpela družina".

Izrecno merjenje androgine usmerjenosti (ki se je na Slovenskem do določene stopnje že razvila in ki je npr. na Švedskem že utrjena sestavina regulacije različnih sfer življenja in tudi delovnih odnosov), ki jo je predlog vključeval, sedaj ni možno. Prav tako je odpadla možnost, da bi ugotovili, koliko ljudi dejansko misli tako, kot ustreza nosilcem patriarhalno določene asimetrične moči (da je to predvsem za matere). Če bi vse to vedeli, potem gotovo ne bi mogli na enak način zagovarjati "modernizacije". Pripomniti pa je treba, da so stroški za pridobivanje novih znanj tako po redukcionističnem prijemu kot po

kompleksnejšem enaki; ali, če se izrazim drugače - po enaki ceni se prodaja androcentrično znanje kot bi se (potencialno) androgino.

4.

Že ta dva primera kažeta, kako je mogoče pod plaščem "nepristranskega" in intersubjektivno preverljivega konstruiranja znanj producirati točno takšna znanja, ki so potrebna nekaterim plastem in (predvsem) enemu spolu, znanja, ki vključujejo eno vrsto racionalnosti in ki s tem zamejujejo vse tiste, ki so v depriviranih položajih. Njihovo definiranje situacije ostaja na ravni nepomembnega, nevidnega s pomočjo sredstva, ki je v sodobnosti priznано kot podlaga za racionalno ravnanje (per se!) - znanosti, ki mora, če naj ne bo gola spekulacija, biti empirično usmerjena. Empirija v tem primeru je že androcentrično zožena na tiste dimenzije, ki in kolikor ustrezajo principom "pustite-kot-je-ideologije", to pa pomeni, da služi kot vir za potrjevanje in utrjevanje hierarhije med spoloma.

Citirana literatura:

Beechey, Veronica, Parkins, Tessa 1987. *A Matter of Hours: Women, Part-time Work and the Labour Market*. Worcester: Billing and Sons Ltd.

Coser, L.A. 1984. Georg Simmels vernachlässigter Beitrag zur Soziologie der Frau (v: Dahme, H.J. und O. Rammstedt. *Georg Simmel und die Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp).

Coole, Diana H. 1988. *Women in Political Theory*. Sussex: Lynne Rienner Publ.

Jogan, Mac 1990. "Sociological Theoretical Heritage and the Construction of Women's Social Reality" (prispevek na 12. svetovnem sociološkem kongresu, Madrid: 9-13.julij; 14 strani)

Moller Okin, Susan 1980. *Women in Western Political Thought*. London: Virago.

Ortner, S. 1983. "Žena spram muškarca kao priroda spram kulture. (v: Papič, Žarana, Sklevicky, Lidija. *Antropologija žene*. Beograd: Prosveta).

Saarinen, Aino 1988. "Feminist Research: In Search of a New Paradigm?". *Acta sociologica* 31 (1), 35-50.

Ticineto Clough, Patricia 1987. "Feminist Theory and Social Psychology." *Studies in Symbolic Interaction*, 8, 3-22.